

Történelmi közjáték: 1956

Az 1956/57-es tanév kezdetétől egyre gyorsuló ütemben lódultak meg az események.

Visszapillantva szinte hihetetlen, hogy a politikai enyhülés békés, bizakodó légkörében milyen „vérmes” reményeket, álmokat építgettünk. Egyik régi, közös vágyunk volt az utazás. Ki-ki a maga módján, a maga közösségében próbálta elérhetővé tenni ezt az álmot. Felnéztünk az egyetemi énekkar tagjaira, akik angliai utazásra készülhettek. Mi (a kollégiumiak mind, úgy emlékszem) munkát vállaltunk, hogy pénzt keressünk, s gyűjthessünk egy majdani kolozsvári utazáshoz. (Rizst rostáltunk egy üzemben.)¹

Az előtérbe kerülő, jogosnak érzett igények léteztek, közössé fogalmazódtak, s ez tükröződött az egyetemi szerveződésekben, amely téren akkoriban a szegedi univerzitás járt élen a kezdeményezéssel.

Október 16-án, kedden történik az új diákszervezet megalakulásának előkészítése, s a hét szombatján, 20-án délután az új szervezet² alakuló (pontosabban: újraalakuló) nagygyűlése. Ott szorongunk az egyetem aulájában (ahol addig legtöbbször a legfontosabb közös tárgy előadásait hallgattuk: a szovjet párttörténetet). Tárvá maradnak az ajtók, zsúfolásig telik a terem, de még a folyosók is. Hangszórókat szerelnek fel villámgyorsan. Az utcáról is betérnek, egyre többen. Új ifjúsági szervezet, a miénk, s hiteles szavakat hallunk a pódiumról, sőt a padsorokból is: egyre többen teszik hozzá a maguk gondolatait. Érezzük, hogy nagy pillanatok tanúi vagyunk. Jól átgondolt, fegyelmezett és emelkedett hangulatú az ülés. Rangos professzorok vállalnak szerepet az impozáns felkészültségű diákvezetők, elsősorban a jogászok mellett. Megalakul az új diákszervezet, természetesen új

¹ Ez az ötlet természetesen adódott az akkori általános gyakorlatból. Gyermekkorunktól megszokhattuk, hogy a diák – akárcsak a hivatalnok, az értelmiségi – hallgatólag köteles társadalmi munkásként részt venni a termelőmunkában. Így jártunk ki gyapotot egyelni, majd szedni stb. Szegeden – ezen az őszön is – kukoricát törtünk. A valódi szellemi munkánk így sokszor tanulószobai éjszakázásra maradt. Fel sem merülhetett az, hogy szóvá tegyük ezeket a nyilvánvaló ésszerűtlenségeket.

² A már említett MEFESZ-szervezkedésről van szó.

alapszabállyal. A diákok követeléseit írásba foglaljuk: 12 pontot fogalmazunk, ezeket azonban a hozzászólások nyomán egyre tovább bővíti a nagygyűlés közönsége. 20 pontra gyarapodik a lista, s a 11. ponttól kezdve már jócskán meghaladja az egyetemi kereteket, egyre merészebbé válik („Követeljük, hogy állítsák bíróság elé azokat, akik felelősek az elmúlt időszak bűneiért” stb.).³

Hát ilyen a történelem? Hát ilyen az, amikor valóban „történik” valami és nem irányítják? Amikor nem minket mozgatnak, hanem mi magunk mozdulunk meg, szólunk, teszünk – szívvel-lélekkel?

A budapesti s az országos események sodrában akkor már lázas egymásutánban követték egymást nálunk, Szegeden is a spontán csoportosulások, egyetemi gyülekezések, majd utcai kivonulások. Mindennek lényege ma már történelem. Itt csupán azok az apró mozaikok kerülnek előtérbe, amelyek az akkori vidéki egyetemista, kollégista személyes tapasztalatait, emlékeit. Közülük is főként az, ami közvetlenül összekapcsolódik a kiemelt levelezéssel, „író-olvasó találkozással”. Mert történetünk, a közismert történelemtől elválaszthatatlanul, véletlenül (sorsszerűen?) szoros párhuzamba került amazzal.

Előbb a lengyelekkel, majd pesti diáktársaink követeléseivel, pontjaival szolidarizáltunk.

Október 23-a után pedig következett Szeged nagy megmozdulása: a Hősök Kapuja alatt, a város főútvonalán végigvonuló gyásztüntetés. Sohasem felejtem: Koch professzor, a nagy tekintélyű természettudós – magas, ősz úr – vitte elől a fekete lobogót, s mögötte haladt csendes méltósággal a diákság. Saját első szegedi halottunk – így emlékszem – egy fiatalember volt, iparoslegény. (Keresztnevére vélek emlékezni: Gyula.) Az egyik tüntetés felosztatásakor érte az államvédelmisek golyója. Temetéséről fénykép készült. Ezt kézzel kézre adva, sokszorosítva kegyelettel őriztük – például mi, kollégisták. Nekem is volt egy fényképem.

S e mellé a fénykép mellé került az ugyancsak meglepő pesti küldemények sora. Lászlóffy Aladár jelentkezett – Budapestről.

³ Az eseményeket személyes élményként s pontos adatokkal idézi fel Czigány Lóránt önéletrajzi könyvében (*Ahol állok, ahol megyek*. Kortárs Kiadó, Budapest 1998. Közvetlenül a jelzett mozzanatokról I. A szegedi diéta című fejezetet. I. m. 365–385.).

Éppen ezekben a napokban jutott el életében először Magyarországra, Pestre, s készült minket is meglátogatni Szegeden. Nagynénjénél szállt meg, aki a Köztársaság téren lakott. Itt volt éppen október végén is, így a forradalmi események közepébe került. S ebben a helyzetben, ezekben a napokban küldte verseit a diákotthonba, ahová meg is érkeztek. Akkoriban („igazságosan”) írt régi levelezőtársának: Fekete Manyinak meg nekem is. Mindketten közkincsnek tekintettük a kapott sorokat, s a kollégiumi együttesben egymásnak adtuk tovább. A rendkívüli, felforrósodott légkör ezt az indiszkréciót természetessé tette. (Hangvétele alapján Aladár maga sem bánta ezt.)

Annál meglepőbb volt és maradt – most, ennyi év után különösen –, hogy a gondosan őrzött kéziratok közt nem is könnyű rendet tenni, az eredeti sorrendre visszakövetkeztetni, ezeket rekonstruálni.

Az 1956-ban a költőtől *Pestről* érkező levelek közül (sajnos, de az akkori időkre jellemzően) egy sincs meg. Pedig volt! Erre több apróságból biztosan lehet következtetni. Az egyik például Aladár – jelenlegi gyűjteményemben – másodikként következő levele.

... az Irinyi Diákotthonba már egy köteg irományt küldtem rendre (amit lehet meg se kaptatok már), amire egyetlen sornyi választ nem kaptam.

Szóval és tettel: Pestről küldtem táviratot és elküldtem amiről a Manyi levelében szó volt: néhány versem. Ahogy hazaértem azonnal táviratoztam, karácsonyra is, és most januárban írtam, szintén Szegedre.

Hová lettek ezek a levelek, versek (táviratok)?

Lehet most minden összegyűlve vár titeket, de lehet elkallódott még a postán.

Írjatok, mi van veletek? A pontos címem: [...]

Emlékeim szerint nem várt minket mindez „összegyűlve”, 1957 elején, a szegedi diákotthonban. Mégis eljutott hozzánk – legalábbis egy része –, s úgy számítom: még a november 4-e előtti napokban.

Nálam – mint említettem – most nincs egy ilyen levél vagy vers sem. Mégis tudom, emlékszem, hogy érkezett ilyen, olvastuk ezeket. Honnan gondolom? Határozottan emlékszem levélrészletekre. A versmelléletek közül többet (mindet?) bemásoltam abba a bizonyos kockás füzetbe, ahová először az Utunkban talált verseket is írtam, s amelyik most is itt van mellettem. Ha akartam volna, se vetíthettem volna vissza például folyóiratkiadás alapján. Nem tehettem, mert később jelent csak meg nyomtatásban (nem is minden)⁴ idetartozó, ekkorra tehető vers; s mert a primitív, iskolásként „vezetett” versgyűjteménybe került, egymást követő versmásolatok ellenőrizhető időrendről tanúskodnak. Megőrződtek bennem a levelek (levél?) bizonyos részletei is, amelyek váratlanul értek, megrendítettek, elgondolkoztattak.

(Nyolcéves koromban átélt emlékek képei mozdultak meg. Az, hogy didergő tanúja voltam a kemény téli éjszakán – hozzánk, december elsején – beérkező idegen, vad fegyveresek ordításának, akik apámat falhoz állították, s éreztük, hajszálon múlik az élete, az életünk. Ilyen és hasonló, életre szóló rémület ellenére és ellenében más élményeket sem felejthetek. Azokat, amelyek éppen az átvonuló csapattestek változása gyanánt maradtak fenn. Mert az első vad alakulatok után másfajta orosz katonák is jöttek. Köztük igen sok érzékeny, jólelkű, gyermekszerető, otthonába vágó orosz frontkatonát láttam. Cukrot nyomtak a kezünkbe, s kincset érő penészes kenyeret.)

A levélíró költő a pesti harcok közvetlen tanújaként ezekre emlékeztetett. Nemcsak saját halottainkat siratta. Közeli élményként rokonszenves fiatal orosz katonákról is szólt mint parancsra idevezényelt, ártatlan, mit sem sejtő halálraítéltekről,

⁴ A *Felejtetek* című vers például az Igaz Szó 1956. decemberi számában. Akkor ezt a lapszámot nem is láthattam. (Otthon rostokoltunk Pakson, s ott nem volt könyvtár, ahol hozzájuthattam volna.) A vers másolata viszont itt van a füzetben, csak kéziratból másolhattam. Ezeket a Budapesten, 1956 őszén írott verseket csak negyven évvel később közölte Lászlóffy Aladár (Korunk, 1996/10. 19–23.). Bevezetéssel tette közzé (*Legbelsőbb titkos lőterek*), mely maga is beszédes esszé. („Az emlékezés mégsem marad el, annak csendes ámulata sem odabent, mely rokon az imákéval, hogy ennyi hát negyven év! Te jó ég, szinte minden, az egész élet belefért tulajdonképpen, ifjúságostul, életművecskéstől, szerelmestől, örömostól, bánatostól.” És tovább: „...ez az egész túlélés vagy átvészelés épp úgy, éppen attól »működött«: mennyire jól sikerült elhallgatni, titkolni, elkonspirálni.”)

áldozatokról. Több versküldeményre emlékszem, de homályosan. Legélesebben a *Feleljetek* címűre. (Azért is, mert ezt másoltam le?) Úgy idéződik fel, mint olyan vers, amely kézről kézre járt, közösen is olvastuk, mély átéléssel. Valószínű ez az emlékkép, hiszen hirtelen valamennyien szembesültünk ezzel a közeli eséllyel. Naponta kor- és sorstársaink – és még jóval fiatalabbak! – halálhírét hallhattuk, a veszély közelségét érzékelhettük. A vers befejező sora különösen, személyesen ütött szíven bennünket. („*Akarjátok, hogy korán haljak?*”) Mind már eszmélő gyermekként éltük meg a második világháborút – akár a költő. („*Emlékszem, mint kölyök, / Mikor városunk égve / Füstölgött, nagy korommal porozva a kéket, / Remegve imádkoztam, hogy lássa meg az isten / S mert itt már elolthatatlan, / Vessen csodával véget.*”) A harmadik világháború esélye, feszültsége már hidegháborúként is körülvett minket. S azokban az októberi napokban hirtelen minden eddiginél közvetlenebb közelben érezhettük. („*...konok öntőpofák / Valahol kiköpték már a bombát / S kiesztergálták a sárgaréz golyóhegyet / Nekem.*”) Közös, mindennapi tapasztalatunk volt – s ugyanakkor egyéni, ritkán vagy egyáltalán meg nem fogalmazott, hallgatolagos – az, amit kortárs-költőtársunk leírt. A félelmet – merészen.

*Ha rádióhírektől felzavart
Emlékmocsárból felémvigyorognak
A tíz éve látott
S most nekem köszörült szuronyélek,
Amikre én kell visszaröhögjek
Szuronysegezve, –
Sokszor – ha nem szégyellném
Férfi-magamtól,
Nektek bevallanám, hogy félek.*

A vers nem tartozik a korai legjobbak közé (az Ady-áthallások nyilvánvalóak, gyors, nyers egy-egy fordulat stb.), mégis, a „gyávaság” „bátor” megvallása emberi-költői vakmerőség. Főként akkor, abban az eseményzuhatagban, azok között az igazán halált megvető, hősi áldozatok között.

S az említett nyers odavetettség ellenére megragadó és tagadhatatlan eredetiségre valló a versegésznek a későbbi

Lászlóffy Aladárja jellemző úri távlatokba helyezése. Az a merész, a Naprendszerrel s még azon túl vizsgálódó, arányító szemlélet, amely a korai versektől máig személyes sajátossága ennek a teremtett költői világnak. („*A mi házunk gyufáját / A Vénuszról is látták.*” „*Megértheted, te földi ember, / Celsiusoktól már olvadó anyag, / Hogy az úrben milliárd-fokoktól / Se ég el semmi?*”)

Adott helyzetben, kortárs-olvasóként, élmények részeseként személyesen érintett a vers. (Talán kortársaim nevében is mondhatom.) Mellé kívánczozhatnak az olyanfajta kollégiumi pillanatok, amikor (már október 23-a után) estefelé beszalad a folyosóra egy lázas hírnök: „Gyertek tüntetni!” S hatalmas felbolydulás, egymással is ütköző vélemények: „Ne menjetek! Nincs rá engedély! Megtiltották!” De villámgyorsan felkapott kabáttal az utcára tart egy csoport, mielőtt elzárnák az utat, netán bezárnák a kaput. Köztük van Fekete Mani s Bulus. Az utóbbi az, akit látok, s hallom a kiáltását: „Egy életem van!” Akkor nyomban adódik a társítás bennem: ő most valóban kész mindenre. Édesapja, akihez mélyen kötődött, akkor halt meg, váratlanul. Eltökélttségében ezt az átélt felelősséget érzem. Később jönnek a hírek: a csendesen induló tüntetést akkor már kemény megtorlással várják az ÁVH emberei, gumibotokkal oszlatják szét, diákokat fognak le.

Ennyit tudok összeilleszteni a forradalmi napok mozaikdarabjaiból, a Szegeden történektől és a levelezés még 1956-os részéből.

Az biztosan nyomom követhető emlék, hogy a már egyértelmű szabadságharc idején, amikor nemcsak a fővárosban, hanem több helyütt vidéken is általánossá vált a mozgolódás, hirtelen megszűntek az egyetemi előadások, összecsomagoltunk a kollégiumban, és ki-ki utazott haza, szüleihez, ahogy lehetett. Többségben voltak az alföldiek, tiszántúliak. A Duna–Tisza-köze felé ketten tartottunk: Kalocsára Bulus s jómagam Paksra. November 2-án indultunk el gyalog, alkalmi szekérral, többször átszállva. Hűvös, esős idő volt. Éjszakai szállásra egy magánháznál Császártöltésen fogadtak be minket kedvesen. Rang volt akkor egyetemistának lenni. (Emlékszem a tisztaszobára, a súlyos, jó meleg dunyhára.) 3-án értünk Kalocsa határába. Akkor még tele a legszebb reményekkel. A kalocsai katonai repülőtér hangosbemondóját hallottuk: a szovjet tiszteket,

katonákat, családjaikat szólították felszállásra, hogy visszatérjenek a Szovjetunióba. Így váltam el kalocsai évfolyamtársamtól. (Álmomban sem sejtve, hogy legközelebb 1963-ban fogok vele találkozni – Londonban.)

Kigyalogoltam a Duna-partra, hogy alkalmi kompot kerítve Gerjenbe jussak, majd onnan – esőben, sárban – motorbicikli-stoppal, Paksra, családomhoz. Az év végét biztos otthon töltöttem, s még az 1957-es év elejét is.

1957. február végén is még Pakson lehettem, mert a paksi postabélyegző alapján oda érkezett február 26-án a Kolozsváron 19-én keltezett levél. Visszajelzés ez a szintén innen, szüleim címéről küldött soraimra. Találomra próbáltuk a szétszakadó szálakat összebogozni. Ezért fontos az aprólékos visszajelzés is: „*Nyugtázom úgy paksi lapodat, mint paksi leveled.*” Szinte egyidejűleg írt Aladár Szegedre is, a diákothonba (1957. január 20-án, a Paksra érkező levél másnapján). Ott szintén még pontosabban jelzi, milyen posta jutott el hozzá:

Most, ebben a pillanatban kaptam meg dec. 20-ról [1956] keltezett lapodat. Végre az első életjel tőletek.

Ez az a lap, amelyet minden bizonnyal Paksról adtam fel.
Majd így folytatja:

„*F. [Fekete] Manyival, még ebből sem vettem ki, mi van?*” (Persze, hiszen mi sem tudunk többet egymásról. Akkoriban a telefonálás gondolata voltaképpen fel sem merült.) S a következő találgatása:

Mindenesetre gyanakszom, hogy most már mégis az egyetemen vagytok, mert úgy hallottam megkezdődött az előadás.

Ennek a feltételezésnek nem volt alapja. Később kezdtek csak hírek szivárogni az egyetem felől. S mindenesetre ez a most idézett, Szegedre küldött levél is a megírás után jó hónap múlva érkezett meg a címzettekhez.⁵ Megfogyott létszámmal, az egyetem

⁵ A levél továbbításának dátuma – a postabélyegző szerint –: Cluj, 1957. február 21. Tehát kerek egy hónap múlva indult el, Szegedre, az Irinyi Diákothonba

heterogén változásai közé, ekkorra már visszatért az évfolyam nagyobbik része.

S felkészülve a különböző lehetőségekre, így folytatja, s fejezi be:

*Ha netalán mégsem kapnátok meg soha céduláimat, akkor
vegyétek úgy, hogy ezúton, most már csak viszonzhatom a
boldogabb újesztendő kívánást,
Mindnyájatoknak
Aladár*

Kolozsvár, 1957. I. 20.

A Szegedre március 1. után megérkező levélben is sok még a bizonytalanság. *„Írjatok, mi van veletek? A pontos címem: Molotov 37. (Bár nem volt pontosan címezve a lapodat mégis megkaptam, tehát ne aggasszon sorsa.)”* Kétségtelen, hogy a megélt történelmi események után és között *„A fő, hogy mind megvagytok, ismerősök és ismeretlenek. [...] Nagyon féltem egész idő alatt, hogy valami történik veletek...”* Saját hazatérését is pontos dátummal írja meg *(„két hónap után, november 28-án”* került vissza Kolozsvárra). Bizakodó a politikai fejleményeket, az engedményeket illetően: *„Nagyon örvendtünk, mikor hallottunk a kormányaink között létrejött egyezményekről, melyek keretében valószínűleg sor kerül az idén is [addig még nem volt ilyen!] csere-látogatásokra.”*

Ebben a Paksra küldött levélben tréfálkozó virágnyelven szól az ismeretlen sorsú előbbi levelekről, versekről is:

Az általad említett többi írást tartalmazó préselt-enyvelt-szárított, cloros fa- és rongypép-lap sorsáról csak annyit: Dénes [Sándor Dénes] jelenleg üldözi azt a lúdat melynek majdan kitépett farktollából ambróziás gondolatöredékek fognak a hasonló módon preparált fentemlített termékfajba tartozó lapokon feléd utazni.

pedig március 1-jén érkezett. Akkoriban ez nem volt csoda. Az idézett levelet nekem címezte Ali, de lényegében mindnyájunknak írta. S írt külön Fekete Manyinak is.

Olyan jól (és talán túl?) csomagolt a tolvajnyelv, hogy ma már csak a szerző tudja megmondani, mi a képrejtvények pontos megfejtése. Úgy vélem – s ma is úgy vélem –, a lényeg, az „*ambróziás gondolattöredékek*”-re, a szóban forgó levelek versmellékleteire vonatkozik. S persze: szó szerint, a leírt gondolatmenetekre.

A közös levelezés mellett a találkozás, a csere gondolata is visszatér, mintegy vezérmotívumként: *„Talán az 57-es évben nem megyünk el egymás mellett, mint a ciklotronok fegyelmezetten masírozó atommagjai”* – vélekedik Aladár a kormányok közötti, már említett egyezményben bízva.

Hát igen. Akkor még nem gondoltuk volna, hogy az évfolyamtalálkozók teljesen elmaradnak. Mi, tovább levelezők majd csak 1962-ben fogunk találkozni Budapesten, 1964-ben pedig Kolozsváron.